

Zbigniew KUBACKI SI, *Kościół, religie i zbawienie. O jedyności i powszechności zbawczej Kościoła oraz zbawczej roli religii niechrześcijańskich*, Myśl Teologiczna 86, Wydawnictwo WAM, Kraków 2016, ss. 681.

Autor, jezuita Zbigniew K u b a c k i, specjalizuje się w zakresie teologii dogmatycznej i teologii religii. Jest prorektorem Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie (PWTW) i w ramach tegoż Wydziału – rektorem Collegium Bobolanum.

Monografia *Kościół, religie i zbawienie. O jedyności i powszechności zbawczej Kościoła oraz zbawczej roli religii niechrześcijańskich* ukazała się w 2016 r. nakładem jezuickiego Wydawnictwa WAM w Krakowie jako 86. tom serii oznaczonej jako „Myśl Teologiczna”. Z tzw. strony redakcyjnej (s. 4) czytelnik dowiadyuje się o konsultacji naukowej niniejszej pracy, która była udziałem ks. dr hab. Roberta Woźniaka. Otrzymuje nadto ważną informację (kiedyś oznaczaną w języku łacińskim: *Nihil Obstat* oraz *Imprimatur*): „Za zgodą Przełożonego Prowincji Wielopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego, ks. Tomasza Ortmanna SJ”. Powinno być SI, a nie SJ; podobny „błąd” wkradł się przy nazwisku autora książki zarówno na okładce (zarówno na jej „froncie”, jak i „plecach”) oraz na stronie tytułowej. Skrótom zakonnym oficjalnej nazwy jezuitów – Towarzystwa Jezusowego jest TJ (w języku polskim) lub SI (skrót łaciński). „Za zgodą” to nie tylko pozwolenie na opublikowanie dzieła (kiedyś była to w zakonach powszechnie obowiązująca praktyka), ale też „wspólne zdanie” w określonych kwestiach, czy przynajmniej „brak konfliktu”.

Strukturę książki wyznaczają następujące części: *Spis treści, Wykaz skrótów, Wstęp*, trzy rozdziały, fragment o charakterze streszczenia pt. *Christus totus – Kościół i religie w dziele zbawienia* oraz tekst w języku angielskim – *Church, Religions and Salvation; Bibliografia; Indeks nazwisk*.

W rozdziale I – *Kościół i religie niechrześcijańskie w Bożym planie zbawienia w teologii do Vaticanum II* – autor przedstawił następujące tematy: 1.1. Początki patrystyczne; 1.1.1. Ojcowie Kościoła w II-IV wieku; 1.1.1.1. Kościół a zbawienie; 1.1.1.2. Religie a zbawienie; 1.1.2. Święty Augustyn; 1.1.2.1. Kościół a zbawienie; 1.1.2.2. Religie a zbawienie; 1.1.3. Podsumowanie epoki patrystycznej; 1.2. Średniowiecze; 1.2.1. Sobory; 1.2.1.1. Kościół a zbawienie; 1.2.1.2. Religie a zbawienie; 1.2.2. Święty Tomasz i teologowie średniowiecza; 1.2.1.3. Kościół a zbawienie; 1.2.2.1. Religie a zbawienie; 1.2.3. Podsumowanie okresu średniowiecza; 1.3. Okres nowożytny; 1.3.1. Przełom wielkich odkryć geograficznych; 1.3.1.1. Szkoła dominikańska w Salamance;

1.3.1.2. Jezuita z Kolegium Rzymskiego; 1.3.1.3. Religie i zbawienie; 1.3.2. Kryzys jansenistyczny; 1.3.3. Podsumowanie okresu nowożytnego; 1.4. Nauczanie Kościoła w XIX i XX wieku; do Soboru Watykańskiego II; 1.4.1. Dokumenty Magisterium Kościoła; 1.4.2. Podręczniki teologii neoscholastycznej; 1.4.3. Prekursorzy soborowej eklezjologii; 1.4.3.1. Henri de Lubac; 1.4.3.2. Otto Semmelroth; 1.4.3.3. Edward Schillebeeckx; 1.4.4. Prekursorzy soborowej teologii religii; 1.4.4.1. Jean Daniélou; 1.4.4.2. Henri de Lubac; 1.4.4.3. Karl Rahner; 1.4.5. Podsumowanie teologii XIX i XX wieku do Soboru Watykańskiego II; 1.5. Podsumowanie rozdziału; 1.5.1. Przynależność do Kościoła a zbawienie; 1.5.2. Status religii niechrześcijańskich.

Przedmiot analizy podjętej w rozdziale II sygnalizuje tytuł tej części pracy – *Kościół a zbawienie w teologii posoborowej*. Autor omówił w rozdziale tym tematy, które ujęte zostały w punkty: 2.1. Magisterium Kościoła; 2.1.1. Encyklika *Redemptoris misio*; 2.1.2. Deklaracja *Dominus Jesus*; 2.1.3. Katechizm Kościoła Katolickiego; 2.2. Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej; 2.2.1. Wybrane zagadnienia z eklezjologii; 2.2.2. Chrześcijaństwo i religie; 2.2.3. Nadzieja zbawienia dla dzieci zmarłych bez chrztu; 2.3. Teologowie soborowi; 2.3.1. Gérard Philips; 2.3.2. Yves Congar; 2.3.2.1. Kościół jako Lud Boży i Ciało Chrystusa; 2.3.2.2. Stosunek Kościoła do udzielanych światu darów światła i łaski; 2.3.3. Henri de Lubac; 2.3.4. Joseph Ratzinger; 2.3.5. Karl Rahner; 2.3.5.1. Łaska Boża i sakramenty Kościoła; 2.3.5.2. Kościół jako podstawowy sakrament zbawienia świata; 2.4. Teologowie posoborowi; 2.4.1. Francis A. Sullivan; 2.4.1.1. „Przynależność” a „przyporządkowanie” do Kościoła; 2.4.1.2. Kościół jako „sakrament zbawienia”; 2.4.2. Jean-Marie Pasquier; 2.4.3. Jacques Dupuis; 2.4.3.1. Królestwo Boże a Kościół; 2.4.3.2. Konieczność i instrumentalność Kościoła w porządku zbawienia; 2.4.3.3. Królestwo Boże, Kościół i eschatologia; 2.4.4. Szkoła lubelska; 2.4.5. Środowisko tomistyczne; 2.4.5.1. Wszyscy sprawiedliwi przynależą do Kościoła; 2.4.5.2. Kościół instrumentem zbawienia; 2.5. Podsumowanie: Kościół i zbawienie; 2.5.1. Misterium Kościoła; 2.5.2. Lud Boży, Królestwo Boże, Kościół; 2.5.3. Kościół jako przyczyna celowa zbawienia; 2.5.4. Misterium Eucharystii.

Rozdział III nosi tytuł: *Religie niechrześcijańskie a zbawienie w teologii posoborowej*. W kolejnych paragrafach ukazane zostały tematy: 3.0.1.1. Religie w ujęciu inkluzywistycznym; 3.1. Magisterium Kościoła; 3.1.1. Encykliki; 3.1.2. Deklaracja *Dominus Iesus*; 3.2. Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej; 3.2.1. „Chrześcijaństwo i religie”; 3.3. Podsumowanie; 3.4. Teologowie opcji inkluzywistycznej – pluralizm

religijny *de facto*; 3.4.1. Karl Josef Becker; 3.4.2. Joseph Ratzinger; 3.4.3. Gavin D'Costa; 3.4.4. Środowisko tomistyczne; 3.4.5. Joseph Moingt; 3.5. Teologowie opcji inkluzywistycznej – pluralizm religijny *de iure*; 3.5.1. Karl Rahner; 3.5.2. Jacques Dupuis; 3.5.3. Claude Geffré; 3.5.4. Michael Barnes; 3.5.5. Ireneusz Sławomir Ledwoń; 3.6. Podsumowanie: religie a zbawienie; 3.6.1. Biblia o religiach; 3.6.2. Objawienie a geneza religii; 3.6.3. Teologia łaski a teologia religii; 3.6.4. Specyfika islamu oraz innych religii istniejących *de iure*; 3.6.5. Nieredukowalność judaizmu; 3.6.6. Wyjątkowość chrześcijaństwa 3.6.6.1. Absolutność Jezusa Chrystusa i wyjątkowość chrześcijaństwa; 3.6.6.2. Chrześcijaństwo jako religia także potrzebuje nieustannego oczyszczania; 3.6.6.3. Chrześcijaństwo jako religia „nie bez innego”; 3.6.6.4. Chrześcijaństwo jest religią misyjną.

Schemat dzieła jest rozbudowany, bardzo szczegółowy. W rozdziale I powtarzają się w spisie treści frazy: „Kościół a zbawienie” oraz „Religie a zbawienie”. Rodzi się tu nieodparcie pytanie o zasadność powtarzania tych samych słów. Faktem jest, że jawią się one w kontekście różnych epok historycznych, ale jest też faktem, iż pojawiające się „jak refren” terminy wyglądają intrygująco.

Druga uwaga dotyczy podsumowań każdego rozdziału pracy. Dzieło jest monumentalne, liczy bowiem 681 stron. Podsumowania zaś trzech rozdziałów łącznie zajmują 155 stron (rozd. I. – 13 stron; rozdz. II. – 54 strony; rozdz. III. – 88 stron), co stanowi ponad 20 procent objętości całego dzieła. Trudno usprawiedliwić kilkudziesięciostronicowe podsumowania rozdziałów. Z tak obszernych podsumowań rozdziałów II oraz III można było wyłączyć przynajmniej 75 procent tekstu, „komponując” zeń kolejne punkty (paragrafy) tych rozdziałów. I jeszcze jedna uwaga, tym razem techniczna. Wprowadzenie numeracji stron – „do środka” czyni paginację prawie niewidoczną. Nie jest to szczęśliwe edytorskie rozwiązanie, tym bardziej kiedy dotyczy dzieła tak obszernego jak to recenzowane.

Książka Z. Kubackiego SI stanowi *novum* w polskiej literaturze przedmiotu. Jest dziełem na wskroś oryginalnym, mającym charakter studium z zakresu teologii religii, ale też teologii dogmatycznej oraz fundamentalnej. I chociaż „mówi się” dziś o poważnym kryzysie teologii jako dyscypliny akademickiej (na Zachodzie Europy „znoszone są” są fakultety teologiczne i likwidowane biblioteki z cennymi zbiorami), to z drugiej strony zauważa się dynamicznie rozwijającą się teologię religii. I nic w tym dziwnego, bowiem nauka ta sytuuje się na styku teologii w ogóle i religioznawstwa. W sytuacji głoszonych poglądów przez teologów opcji pluralistycznej, nie

respektujących autorytetu w sprawach wiary (a zatem i doktryny), przynależnego papieżowi i w ogóle Magisterium Kościoła, pojawiały się krytyczne wypowiedzi odpowiednich dykasterii Stolicy Apostolskiej.

Ogłoszona w 2000 r. przez Kongregację Nauki Wiary Deklaracja *Dominus Iesus* miała na celu wyeksplikowanie niezmiennej nauki Kościoła, nie ulegającego ani modzie światopoglądowej, ani presji pseudoautorytetów w zakresie teologii. Warto zwrócić uwagę na wymowny podtytuł dokumentu: *O jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa i Kościoła*, który też stał się częścią omawianej książki *Kościół, religie i zbawienie*. Autor powtarza – rzecz można „odwieczne” pytanie o rolę Kościoła w Bożym planie zbawienia ludzkości. Wiąże się ono ze szczegółowo analizowaną przezeń formułą, sięgającą pierwszych wieków istnienia Kościoła: „Poza Kościołem nie ma zbawienia” (*Extra Ecclesiam nulla salus*). Z. Kubacki SI przekonuje czytelnika, że Kościół nigdy nie odwrócił się od tej formuły. I chociaż brak jest jej w dokumentach II Soboru Watykańskiego to obecna jest wyraźnie w Deklaracji *Dominus Iesus*.

I rozdział książki traktuje o rozwoju powyższej formuły od II w. do II Soboru Watykańskiego. Rozdział II poświęcony jest interpretacji nauczania II Soboru Watykańskiego na temat Kościoła jako „powszechnego sakramentu zbawienia”. W tym nauczaniu ma właśnie plasować się – jak sądzą liczni teolodzy – formuła „Poza Kościołem nie ma zbawienia”. Sobór wszakże nie rozwija tej koncepcji, co generuje różne jej interpretacje. Ojcowie Soboru podkreślili, że źródło Kościoła znajduje się w Trójcy Świętej oraz w odwiecznym zbawczym planie Boga względem ludzkości. Rozdział III prezentuje nauczanie współczesnych teologów katolickich na temat zbawczej roli religii niechrześcijańskich.

Bardzo cenna jest poprowadzona w dziele refleksja na temat powyższej starochrześcijańskiej formuły: „Poza Kościołem na ma zbawienia”. Autor w sposób erudycyjny rozważa ją i analizuje. Dostrzega wiele niuansów, nieporozumień w jej interpretacji. Zaprezentowana w książce refleksja na ten temat jest w polskiej literaturze przedmiotu wyjątkowa. Również oryginalne są wypowiedzi autora (nade wszystko własne, ale też i komentujące innych teologów) na temat zbawienia. W epoce niereligijnych soteriologii, mówiących o człowieku jako „samozbawcy” (traktują o tym dzieła autorów dystansujących się od religii czy wręcz z nią walczących) analiza Z. Kubackiego SI nie może pozostać niezauważona. Może ona zainicjować debatę na temat soteriologii, podejmowaną przez różne religie i światopoglądy, ale też i przez Kościoły oraz wspólnoty eklezjalne.

Książka może być uznana za rodzaj komentarza teologicznego do wskazanej Deklaracji *Dominus Iesus*. Na podstawie monumentalnego dzieła Z. Kubackiego SI można by opracować *Encyklopedię teologii religii*. Uprawnia do tego nie tylko analiza spisu treści (który można by „przepracować” na listę artykułów encyklopedycznych i haseł) ale nade wszystko jej „zawartość”. *Last but not least* – omawiane dzieło Z. Kubacki SI rozpoczyna – na stronie przedtytułowej – dedykacją: „Dla mojej Mamy – z wdzięcznością”. Piękne słowa, tak wiele mówiące... Można jej zestawzić z pieśnią popularną swego czasu (nie tylko) u jezuitów (ale też i w innych zakonach), zaczynająca się od słów: „Matko ma, Zakonie mój, jam na wieki syn, jam na wieki Twój...”

Eugeniusz Sakowicz, Warszawa

Magdalena PŁOTKA, Joanna PYŁAT, Artur ANDRZEJUK (red.), *Filozofia na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie/Philosophy at the Polish University Abroad*, Wydawnictwo von Borowiecky, Warszawa-Londyn 2014, ss. 308.

Ośrodkiem uprawiania filozofii jest od samego początku Polski Uniwersytet na Obczyźnie ze swoją aktualną siedzibą w Londynie, przy Polskim Ośrodku Społeczno-Kulturalnym. Tematyce tej poświęcone jest zbiorowe opracowanie, które otwiera dedykacja prof. dr. Wojciechowi Falkowskiemu, długoletniemu rektorowi PUNO (s. 5) i fotografia z żoną, dr Bernice McManus-Falkowską (s. 6). Po *Spisie treści/Table of contents* (s. 7-8) opublikowany został list prof. dr hab. H. Taborskiej, aktualnego rektora PUNO (s. 9). Studium zawiera 19 tekstów: Magdalena Płotka, Artur Andrzejuk, *Polski Uniwersytet na Obczyźnie i filozofia. Wprowadzenie/The Polish University Abroad and the philosophy. Foreword* (s. 11-21); Artur Andrzejuk, *Profesorowie wśród wykładowców PUNO (1939-2009). Sylwetki Uczonych/Philosophers among the lecturers of PUA (1939-2009). Profiles of Scholares* (s. 23-54); Dawid Lipski, *Oskar Halecki i Polski Uniwersytet za Granicą/Oskar Halecki and Polish University Abroad* (s. 55-62); Michał Krajski, *Kartezjusz jako prekursor heglizmu w ujęciu Adama Żółtowskiego/Descartes as the precursor of Hegel's philosophy in Adam Żółtowski's account* (s. 63-67); Magdalena Płotka, *Eugeniusz Jarra o polskiej myśli politycznej/Eugeniusz Jarra on Polish political thought* (s. 69-76); Marcin